

علم النفس در حکمت مشاء

ترجمه، تبیین و تحلیل
نمط سوم اشارات ابن سینا
و شرح خواجۀ طوسی بر آن

دکتر سید محمد منافیان

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

تابستان ۱۴۰۰

منافیان، سیدمحمد، ۱۳۶۱-

الاشارات و التنبیهات. فارسی-عربی. برگزیده. شرح.

شرح الاشارات و التنبیهات. فارسی. شرح.

علم النفس در حکمت مشاء: ترجمه، تبیین و تحلیل نمط سوم اشارات ابن سینا و شرح خواجه طوسی بر آن / سیدمحمد منافیان - قم: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه، ۱۴۰۰.

یازده، ۴۸۸ص. - (پژوهشگاه حوزه و دانشگاه: ۵۷۷: فلسفه و کلام: ۲۳).

ISBN: 978-600-298-349-7

بها: ۸۵۰۰۰ ریال

فهرست نویسی براساس اطلاعات فیبا.

یادداشت: کتاب حاضر ترجمه و شرحی است بر کتاب «شرح الاشارات و التنبیهات» نصیرالدین طوسی که آن نیز خود شرحی

بر «الاشارات و التنبیهات» ابن سینا است.

کتابنامه. ص. [۴۶۹] - ۴۷۵: همچنین به صورت زیرنویس.

نمایه.

عنوان دیگر: ترجمه، تبیین و تحلیل نمط سوم اشارات ابن سینا و شرح خواجه طوسی بر آن.

۱. ابن سینا، حسین بن عبدالله، ۳۷۰-۴۲۸ق. الاشارات والتنبیهات -- نقد و تفسیر. ۲. نصیرالدین طوسی، محمد بن

محمد، ۵۹۷-۶۷۲ق. شرح الاشارات و التنبیهات -- نقد و تفسیر. ۳. فلسفه اسلامی -- متون قدیمی تا قرن ۱۴.

۴. Islamic philosophy -- Early works to 20th century. ۵. منطق اسلامی -- متون قدیمی تا قرن ۱۴.

۶. Logic, Islamic -- Early works to 20th century. ۷. مابعدالطبیعه -- متون قدیمی تا قرن ۱۴.

۸. Metaphysics -- Early works to 20th century. الف. ابن سینا، حسین بن عبدالله، ۳۷۰-۴۲۸ق. ب. نصیرالدین

طوسی، محمد بن محمد، ۵۹۷-۶۷۲ق. شرح الاشارات و التنبیهات. ج. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. د. عنوان.

۱۸۹/۱

BBR۴۱۵

۷۶۳۸۹۳۶

شماره کتابشناسی ملی

علم النفس در حکمت مشاء؛

ترجمه، تبیین و تحلیل نمط سوم اشارات ابن سینا و شرح خواجه طوسی بر آن

مؤلف: دکتر سیدمحمد منافیان

ناظر: دکتر علی شیروانی (عضو هیئت علمی پژوهشگاه حوزه و دانشگاه)

ناشر: پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

صفحه‌آرایی: تحریر اندیشه

چاپ اول: تابستان ۱۴۰۰

تعداد: ۳۰۰ نسخه

لیتوگرافی: سعیدی

چاپ: قم - سبحان

قیمت: ۸۵۰۰۰ تومان

کلیه حقوق برای پژوهشگاه حوزه و دانشگاه محفوظ و نقل مطالب با ذکر مأخذ بلامانع است.

قم: ابتدای شهرک پردیسان، بلوار دانشگاه، نیش میدان علوم، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۱۱۰۰ (انتشارات ۳۷۱۸۵-۳۱۵۱ ص. پ. ۳۲۸۰۳۰۹۰)

تهران: خ انقلاب، بین وصال و قدس، کوئ اسکو، پلاک ۴، تلفن: ۰۶۶۴۰۲۶۰۰

www.rihu.ac.ir

info@rihu.ac.ir

فروشگاه اینترنتی: http://rihu.ac.ir/fa/book

مرکز پخش: قم، خیابان معلم، مجتمع ناشران، طبقه همکف، پلاک ۲۷، تلفن: ۰۲۵-۳۷۸۴۲۶۳۵-۶

فهرست مطالب

۱.....	دبیاچه.....
۱۳.....	گزارش مباحث نمط سوم.....
۶۳.....	«نمط سوم درباره نفس زمینی و آسمانی».....
۶۳.....	توضیح خواجه طوسی درباره عنوان.....
۶۳.....	معنای مشترک «نفس».....
۶۴.....	دو نفس: زمینی و آسمانی.....
۶۵.....	پیوست.....

۱. نشانه‌ای بر وجود نفس آسمانی

۸۴.....	یادآوری.....
۸۵.....	فرض انسان معلق.....
۸۷.....	بیراهه رفتن فخر رازی.....
۸۷.....	پیوست.....

۲. چیستی مُدرک ذات

۹۴.....	یادآوری.....
۹۵.....	نقی واسطه در ادراک ذات.....

۳. ذات نامحسوس آدمی

۹۸.....	یادآوری.....
۱۰۰.....	طرح مسئله و فرض‌ها.....
۱۰۰.....	ذات، عضو بیرونی بدن نیست.....
۱۰۱.....	ذات، عضو درونی بدن نیست.....

۲۳. مقدمه

یادآوری ۴۰۵

۲۴. کارهای نفس گیاهی و نیروهای آن

اشاره ۴۰۸
سه نیرو برای سه کار گیاهی ۴۰۹
غاذیه، نامیه و مولده ۴۱۳
قوة غاذیه ۴۱۴
قوة نامیه ۴۱۵
قوة تولید مثل یا مولده به معنای عام ۴۱۷
سرانجام نیروهای گیاهی ۴۱۹

۲۵. حرکت اختیاری و مبادی آن

اشاره ۴۲۴
مبادی کار اختیاری ۴۲۵

۲۶. حرکت ارادی جسم چرخنده

اشاره ۴۳۰

۲۷. اراده کلی و معنای عقلی

مقدمه ۴۳۴

۲۸. اراده کلی فلک

اشاره ۴۳۶
حرکت مطلوب لذاته نیست ۴۳۶
غایت چرخش ارادی فلک، حرکت نیست ۴۳۷
اراده عقلی فلک ۴۳۸
فلک، نفس ناطقه دارد ۴۴۱

۲۹. اراده جزئی فلک

یادآوری ۴۴۶
نقد تفسیر فخر رازی از مبدأ اراده کلی و جزئی فلک ۴۴۶
دیدگاه ابن سینا درباره مبدأ اراده کلی و جزئی فلک ۴۴۶
ضرورت حصول باور جزئی در تحقق رفتار خاص ۴۴۷
اراده جزئی حیوان در جست‌وجو برای غذا ۴۴۷

- ۴۵۰..... خاص شدن اراده و تحقق حرکت
- ۴۵۲..... چگونگی سر زدن حرکت‌های انسان از باورهای کلی او
- ۴۵۴..... بررسی انتقادهای فخر رازی

۳۰. غایت‌مندی حرکت ارادی

- ۴۶۴..... وعده و یادآوری

- ۴۶۹..... کتاب‌نامه

- ۴۷۶..... کوتاه‌نوشت نام کتاب‌ها

نمایه‌ها

- ۴۷۷..... نمایه آیات و روایات
- ۴۷۸..... نمایه اشخاص
- ۴۸۰..... نمایه کتاب‌ها
- ۴۸۱..... نمایه موضوعی

www.ketab.ir

دیباچه

به نام خداوند جان و خرد کزین برتر اندیشه بر نگذرد

دفتری که اینک در پیشگاه خوانندگان فرهیخته و دوست‌داران حکمت اسلامی گشوده شده، شرح خواجه نصیرالدین طوسی است بر *نمط*^۱ سوم از بخش فلسفه کتاب اشارات و تنبیهات، اثر فیلسوف بزرگ ایرانی حسین پسر عبدالله معروف به ابن سینا و شیخ رئیس که درون آن، ترجمه‌ای به زبان فارسی نیز همراه با تبیین دشواری‌های متن و تحلیل برخی از دیدگاه‌ها و اندیشه‌ها ارائه شده است.

موضوع بررسی‌های *نمط* سوم از کتاب اشارات، شناخت «نفس» و ویژگی‌های آن، یا همان دانشی است که در فلسفه سنتی «علم النفس» خوانده می‌شود. پیوند درونی و جدایی‌ناپذیر علم النفس با شناخت هویت انسان و جایگاه او در جهان هستی سبب شده است که از گذشته‌های دور، این دانش به‌عنوان شاخه‌ای ممتاز و رفیع از حکمت نظری شناخته شود، و در نزد فیلسوفان گران‌بها و عزیز باشد.^۲ این التفات ویژه به علم النفس تا آنجا پیش رفته که به گفته یعقوب بن اسحاق کندی، اصل فلسفه نیز به نحوی با علم النفس معرفی می‌شود، و یکی از

۱. کتاب اشارات و تنبیهات دارای دو بخش کلی منطق و فلسفه است. در بخش منطق، ابن سینا هر یک از ابواب یا بخش‌های جزئی را «نَهَج» نامیده که به معنای راه و روش روشن است؛ اما در بخش فلسفه، او هر یک از بخش‌های جزئی را «نَمَط» خوانده که هم می‌تواند به معنای طریقه و روش باشد، هم به معنای فن و گونه‌ای از یک علم، و هم به معنای سفره یا چیزی گسترده، مانند فرش (نک: ابن منظور، لسان العرب، ج ۷، ص ۴۱۷-۴۱۸).

۲. برای نمونه، ارسطو گفته است: «هر دانشی به چشم ما زیبا و ستودنی است. با این همه، دانشی را بر دانش دیگر رجحان می‌نهیم، یا از آن رو که دقیق است، و یا از آن رو که موضوع بحث آن عالی‌تر و درخور ستایش بیشتر است. به این دو سبب، شایسته است که مطالعه نفس را در مقام اول جای دهیم.» (درباره نفس، ص ۱)

حقیقت نفس از حیث پیوند با بدن و ارتباط با ماده و حرکت می‌پردازد.^۱ به همین دلیل نیز تا مدت‌ها در میان فیلسوفان مرسوم بود که علم النفس را به مثابه دانشی طبیعی برمی‌شمردند، و آن را در میانه فنون حکمت طبیعی می‌گنجاندند.

به دنبال این سنت، ابن سینا نیز در مجموعه‌هایی چون شفاء و نجات، علم النفس را در زمره علوم طبیعی به بحث گذاشته است، اما تغییری بدیع را در نظم کتاب اشارات و تنبیهات پدید آورده، و علم النفس را از میانه علوم طبیعی به مرز میان علم طبیعی (فلسفی سفلی) و علم الاهی (فلسفه اولی) منتقل کرده است. در این کتاب، ابن سینا در نمط اول و دوم، فصولی از حکمت طبیعی را تلخیص کرده و توضیح داده است، و از نمط چهارم به بعد نیز مباحث حکمت الاهی را در قالب چندین نمط مطرح کرده است. در میانه این دو حکمت، نمط سوم به علم النفس اختصاص یافته، و چونان برزخی در میان علم طبیعی و علم الاهی تلقی شده است. این تغییر اسلوب اتفاقی نیست. در فقره کوتاهی از کتاب مباحثات، ابن سینا ابتدا به این مطلب اشاره کرده است که در باب نفس، هر یک از دانشمند طبیعی و دانشمند الاهی می‌تواند از جهتی خاص به بررسی و تحقیق پردازد، سپس گفته است:

أما من می‌خواهم که درباره نفس، در پایان [حکمت] طبیعی گفت‌وگو شود؛ گویا آن [چنین است که] به گونه‌ای به [حکمت] الاهی می‌رسد و پیوند می‌خورد.^۲

این جمله کوتاه را می‌توان در چند سطح متفاوت معنا کرد، و به تحلیل لوازم آن پرداخت، ولی همه این بررسی‌ها اینک در مدّ نظر نیست، بلکه تنها معنایی منظور است که در ابتدا فهم می‌شود. با توجه به این جمله می‌توان گفت که یکی از خواسته‌های ابن سینا، پدید آوردن اثری بوده است

۱. نک: ابن سینا، النفس من کتاب الشفاء (زین پس: النفس)، ص ۲۱؛ همو، المباحثات، ص ۲۳۳.

۲. اصل عربی این عبارت، مطابق با خوانش عبدالرحمن بدوی چنین است: «النَّفْسُ مِنْ جِهَةِ مَا هِيَ مُحَرَّكَةٌ لِلْبَدَنِ وَ فَاعِلَةٌ بِه يُنْظَرُ فِيهِ [الناظر أو الحكيم] الطَّبِيعِيُّ، وَ أَمَّا النَّظَرُ فِي جَوْهَرِهَا فَالْأُولَى أَنْ يُنْظَرُ فِيهِ الْإِلَهِيُّ. إِلَّا أَنَّهُ أُرِيدَ أَنْ يَتَكَلَّمَ فِيهِ فِي آخِرِ [العلم] الطَّبِيعِيِّ كَأَنَّهُ خُلُوصٌ مَا إِلَى [العلم] الْإِلَهِيِّ.» (ابن سینا، المباحثات، در: بدوی، أرسطو عند العرب، ص ۱۷۵-۱۷۶)

در تصحیح محسن بیدارفر، پایان این عبارت چنین ثبت شده است: «... أَنْ يَتَكَلَّمَ فِيهِ فِي أَجْزَاءِ الطَّبِيعِيِّ كَأَنَّهُ خُلُوصٌ مَا إِلَى الْإِلَهِيِّ»، و در پاورقی، خوانش بدوی به عنوان نسخه بدل گزارش شده است (ابن سینا، المباحثات، ص ۲۳۳). با توجه به فضای کلی طرح این عبارت و نیز التفات به پایان عبارت، من خوانش بدوی را ترجیح می‌دهم.